

Όταν το χιούμορ και η ειρωνεία γίνονται γλωσσοπλάστες:

Η νεολογική σημασία «γαλλικά»*

Άννα Αναστασιάδη-Συμεωνίδη

Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης

ansym@lit.auth.gr

Abstract

In this paper we examine the new meaning of the word French ‘insulting language’ and explain the emergence of this meaning by theories on humor and irony: Greeks have a stereotypical view of French society; they believe that it represents politeness prototypically.

Keywords: Bourgeois politeness/courtesy, linguistic change, [-learned], polysemy, stereotypical image, connotative reversal strategy

1 Εισαγωγή

Στην εργασία αυτή εξετάζεται η νεολογική σημασία που απέκτησε γύρω στο 1960 (ή λίγο πριν)¹ η λεξική μονάδα (στο εξής λ.μ.) *γαλλικά*, *τα*, η οποία έως τότε αποτελούσε τη λιγότερο λόγια μορφή της λ.μ. *γαλλική* (*γλώσσα*), *η*. Η νεοτερική σημασία εμφανίζεται κυρίως στον προφορικό λόγο αλλά και σε ηλεκτρονικά και έντυπα μέσα, σε συμφραζόμενα όπως «άρχισε τα ... γαλλικά», «τα ‘γαλλικά’ ‘πέφτουν’ βροχή», «φουλ στα... ‘γαλλικά’», «τα είπε πάλι ‘γαλλικά’», «σε καβγά με ...γαλλικά», «του έριξε κάτι γαλλικά!», «άρχισαν τα ‘γαλλικά’ στη Βουλή, θα μας γα@@@σουν τώρα»², τα «γαλλικά του Πολάκη και του Πάγκαλου». Παρατηρείται δηλ. η παράλληλη εμφάνιση νέου σημασιολογικού περιεχομένου στη λ.μ. *γαλλικά*, που αναφέρεται σε γλώσσα υβριστική, φαινομενικά χωρίς καμία σχέση με την προηγούμενη σημασία, δηλ. ‘γαλλική γλώσσα’. Επίσης η λ.μ. *τα γαλλικά* ‘υβριστικός λόγος’ μπορεί να πάρει και τη μορφή *το γαλλικό*, που διαφοροποιείται ελαφρά ως προς το χρηστικό επίπεδο: στο φάσμα της λογιότητας ανήκει στη μη λόγια ζώνη (Αναστασιάδη-Συμεωνίδη και Φλιάτουρας 2019: 26) και απέχει από τη νόρμα περισσότερο από ό,τι η λ.μ. *τα γαλλικά*.³ Η ανάδυση της συγκεκριμένης νέας σημασίας (πολυσημία) συνιστά σημασιολογική γλωσσική αλλαγή που αφορά την αξιολόγηση και ειδικότερα τη χειροτέρευση της σημασίας (Σετάτος 2001: 497).

Εξετάζοντας τα τρία σύγχρονα ερμηνευτικά λεξικά της νεοελληνικής (στο εξής NE) *AKN*, *ANEG* (Μπαμπινιώτης 1998) και *XANEG*, παρατηρούμε ότι η νεολογική σημασία καταγράφεται μόνο στο *XANEG*, στο λήμμα *γαλλικός*, υποταγμένο λήμμα *γαλλικά* (*τα*) 2: «βρισιές: Αντάλλαζαν γαλλικά και παραλίγο να έρθουν στα χέρια. || (σπανιότ. στον εν., προφ.) Θα σου πω κανένα γαλλικό (= θα σε βρίσω)! ΣΥΝ. μπινελίκι (1).», χωρίς ωστόσο ειδική σήμανση για το χρηστικό επίπεδο.

* Ευχαριστώ πολύ τη συνάδελφο Βίλλυ Τσάκωνα τόσο για τη βιβλιογραφική συνδρομή όσο και για την προσεκτική ανάγνωση του κειμένου μου.

¹ Ευχαριστώ τον καθ. Κ. Τσαντσάνογλου για την πληροφορία αυτή καθώς και για βελτιώσεις που επέφερε στο κείμενό μου.

² Το τελευταίο παράδειγμα 31-1-2019 στο Διαδίκτυο Ειδήσεις-Ελλάδα.

³ Παρόμοια ο τύπος *το μαλλί* (λ.χ. *την έπιασε από το μαλλί*) σε σχέση με τον τύπο της νόρμας *τα μαλλιά*.

Η έρευνα στηρίζεται στη γλωσσική μας ικανότητα καθώς και σε παραδείγματα από το ΣΕΚ⁴ και από έρευνα στο διαδίκτυο/στον παγκόσμιο ιστό. Στη συνέχεια (2) θα εξετάσουμε τη στερεοτυπική εικόνα του γαλλικού πολιτισμού στη ΝΕ κοινωνία, (3) θα προσπαθήσουμε να απαντήσουμε στο ερώτημα-στόχο που αφορά τους μηχανισμούς και τις στρατηγικές από όπου προέκυψε η σημασιολογική αλλαγή, και τέλος (4) θα αναρωτηθούμε αν έχει ξανασυμβεί στο παρελθόν παρόμοια αλλαγή, δηλ. που να οφείλεται στη στάση του λαού απέναντι στη γλώσσα των μορφωμένων.

2 Η στερεοτυπική εικόνα του γαλλικού πολιτισμού

Ας ξεκινήσουμε εξετάζοντας το είδος της επαφής που είχε η ΝΕ με τη γαλλική. Η συγκεκριμένη γλωσσική αλλαγή ακολούθησε το σενάριο που ο Tristram (2007: 196-197) ονομάζει *top down* (από πάνω προς τα κάτω),⁵ δηλ. η υποστρωματική γλώσσα (Γ1), η ΝΕ εν προκειμένω, επηρεάστηκε από τη γλώσσα που μιλούσαν οι επιστρωματικοί ομιλητές, δηλ. τη γαλλική. Σύμφωνα με τον κανόνα που πρότεινε ο Vennemann (1995), τα επιστρώματα ασκούν επίδραση στο λεξιλόγιο των υποστρωμάτων ιδιαίτερα στις περιοχές της κοινωνικής επαφής, και λιγότερο στη μορφολογία και στη φωνολογία. Πράγματι αυτό συνέβη με την επίδραση της γαλλικής.⁶

Πιο συγκεκριμένα, είχαμε υποστηρίξει (Αναστασιάδη-Συμεωνίδη 1994: 124-131) ότι μέσα από πολλά δάνεια που η ΝΕ δανείστηκε από τη γαλλική διαφαίνεται μια εικόνα της Γαλλίας που δεν αναπαριστάνει τη γαλλική πραγματικότητα, παρά συμβολίζει μια στερεοτυπική αντίληψη της ελληνικής κοινωνίας για τη γαλλική κοινωνική ζωή. Τα δάνεια αυτά, που αφήνουν επίτηδες να διαφανεί η γαλλική προέλευσή τους με τη μη μορφολογική προσαρμογή τους στο σύστημα της ΝΕ,⁷ αναφέρονται στη γαλλική υψηλή κοινωνία και στις δραστηριότητές της, όπως είναι

- η μόδα με την υψηλή ραπτική όσον αφορά την ένδυση αλλά και με τη διακόσμηση και εκλεπτυσμένη επίπλωση όσον αφορά την κατοικία,
- η εξεζητημένη μαγειρική/ζαχαροπλαστική από τον *σεφ* < chef στο *ρεστοράν* < restaurant, με το πλούσιο *μενού* < menu, τα μεγάλης διάρκειας γεύματα με τη χρήση *κουβέρ* < couvert και το άψογο σερβίρισμα από το *γκαρσόν* < garçon (de café),
- η διασκέδαση, λ.χ. *ρουλέτα* < roulette, (*έμεινα*) *ταπί* < tapis,

⁴ Ευχαριστώ πολύ τον συνάδελφο Διονύσιο Γούτσο από το ΕΚΠΑ που έθεσε στη διάθεσή μου παραδείγματα από το ΣΕΚ (2003) καθώς και τη δρ Γεωργία Νικολάου για τα παραδείγματα από τον παγκόσμιο ιστό.

⁵ Υπάρχει και το σενάριο αλλαγής με την αντίθετη φορά (*bottom up*) από κάτω προς τα πάνω, και η κατεύθυνση εξαρτάται από εξωγλωσσικούς λόγους, λ.χ. κοινωνικές δομές, ισχύς κτλ.

⁶ Θεωρούμε ότι η εκδοχή η νεοτερική σημασία να οφείλεται σε επίδραση της αγγλικής έκφρασης *excuse my French* θα προϋπέθετε υψηλότερο βαθμό αγγλομάθειας στην ελληνική κοινωνία. Αλλά ακόμη και αν ίσχυε η εκδοχή αυτή, η επιλογή και πάλι της γαλλικής γλώσσας στην αγγλική έκφραση καθώς και η ευρεία διάχυση της νεοτερικής σημασίας στην ελληνική κοινωνία μπορούν να ερμηνευτούν με το ίδιο σκεπτικό που εκθέτουμε παρακάτω.

⁷ Με δείγμα μόνο τα παρατιθέμενα παραδείγματα, το 36,6% είναι συμμορφωμένα (11 παραδείγματα), ενώ το 63,4% παραμένουν ασυμμόρφωτα (30 παραδείγματα). Για την ορθή καταμέτρηση των συμμορφωμένων δανείων (15) αφαιρέσαμε τα 2 μεταφραστικά δάνεια (*λόγια του αέρα* και *δοκιμαστής*) καθώς και τις 2 κατασκευασμένες λέξεις με συμμορφωμένα επιθήματα (*ζαμανφουτίστας* και *ζαμανφουτισμός*).

- η ενασχόληση με τη λογοτεχνία στα λογοτεχνικά *σαλόνια* < salon ή στα *καφέ* < café, με τις καλές τέχνες, με τις κοινωνικές σχέσεις σε κομψούς χώρους υποδοχής ή στα *μπιστρό* < bistrot.

Στα δάνεια αυτά αντικατοπτρίζεται η εικόνα μιας οργανωμένης κοινωνίας, που είναι φτιαγμένη κυρίως για την ανώτερη τάξη, την «καλή κοινωνία»: *ελίτ* < élite, *πρεστίτζ* < prestige, *μπουρζουάς* < bourgeois, *μπουρζουαζία* < bourgeoisie, *γκουβερνάντα* < gouvernante, απαραίτητη για την ανατροφή των παιδιών, *σοφέρ* < chauffeur, απαραίτητος για τη μετακίνηση με αυτοκίνητο, *κοκέτα* < coquette, *ανφάν γκατέ* < enfant gâté, *γαλαντόμος* < galant homme. Τα μέλη της κοινωνίας αυτής με ντύσιμο *σικ* < chic, αφενός συμπεριφέρονται με *τακτ* < tact, σύμφωνα με τους κανόνες του *σαβουάρ βιβρ* < savoir-vivre, απευθύνουν το ένα στο άλλο *κομπλιμάν* < compliment, αφήνουν *πουρμπούαρ* < pourboire στα άτομα που τους υπηρετούν, είναι ντυμένα *ντιστενγκέ* < distingué, και αφετέρου στιγματίζουν την αποκλίνουσα εμφάνιση ή συμπεριφορά: *νεμοντέ* < démodé, *σοφιστικέ* < sophistiqué, *εξαντρίκ* < excentrique, *μπλαζέ* < blasé, *μπανάλ* < banal, *μπακατέλα* < bagatelle, *αριβίστας* < arriviste, *ζαμανφού* < je m'en fous, *ζαμανφουτίστας* < je-m'en-foutiste, *ζαμανφουτισμός* < je-m'en-foutisme. Δίνεται η εντύπωση ότι τα μέλη της κοινωνίας αυτής δεν τα απασχολεί η φροντίδα για τα προς το ζειν, είναι αμέριμνα από ταπεινές βιοτικές φροντίδες, αφού έχουν άπλετο χρόνο για μεταξύ τους συναντήσεις, *ραντεβού* < rendez-vous, *τετατέτ* < tête-à-tête, με ατελείωτες συζητήσεις, με *μπλαμπλά* < blabla, *κλισέ* < cliché, ακόμη και *μπούρδες* < bourdes, και *λόγια του αέρα* (μεταφραστικό δάνειο) < propos en l'air, όπου ο λόγος μπορεί να έχει τη φατική ως προεξάρχουσα λειτουργία. Τα βαρύτιμα υφάσματα, τα ενδύματα υψηλής ποιότητας και γούστου, η εκλεπτυσμένη κουζίνα με τα *γκουρμέ* < gourmet πιάτα και τον *δοκιμαστή* (μεταφραστικό δάνειο) < dégustateur για το κρασί, η *γαστρονομία* < gastronomie, η διακόσμηση, το *νεκόρ* < décord, η κομψότητα τρόπων χαρακτηρίζονται από μη απλότητα ακόμα και εκζήτηση.

Αξίζει να σημειωθεί ότι η στερεοτυπική αυτή εικόνα που έχει η NE κοινωνία για τη γαλλική δεν διαφέρει από τη στερεοτυπική εικόνα που έχουν πολλές ευρωπαϊκές κοινωνίες για τη γαλλική (Αναστασιάδη-Συμεωνίδη 1994: 125), όπως προκύπτει από τη μελέτη του γλωσσικού δανεισμού σε άλλες ευρωπαϊκές γλώσσες.

Ο λόγος δανεισμού των λεξημάτων αυτών οφείλεται στο γεγονός ότι για τον Νεοέλληνα ο γαλλικός πολιτισμός αποτελεί κατεξοχήν εκφραστή του κοινωνικού αστικού πολιτισμού σε σύγκριση με τον πολιτισμό όλων των άλλων ευρωπαϊκών κρατών και συνεπώς ενσαρκώνει πρωτοτυπικά/προτυπικά την κοινωνική ευγένεια. Το να γνωρίζει μια νεαρή κοπέλα «γαλλικά και πιάνο» αποτελεί την υπέρτατη μορφή ευγένειας και καλλιέργειας για το γυναικείο φύλο της αστικής τάξης του 19^{ου} και του α΄ μισού του 20ού αι. Άλλωστε πέρα από τα άμεσα δάνεια από τη γαλλική η NE αφενός δανείστηκε και μεταφραστικά δάνεια όπως *καθωσπρέπει* (< comme il faut) από το οποίο κατασκεύασε το παράγωγο *καθωσπρεπισμός*, που παραπέμπουν στη στερεοτυπική γαλλική πραγματικότητα, και αφετέρου έπλασε την έκφραση *μιλάει με το σας και με το σεις*, δεδομένου ότι ο πληθυντικός της ευγενείας στη NE έχει γαλλική προέλευση.

3 Με ποιους μηχανισμούς προέκυψε η νεολογική σημασία;

3.1 Εισαγωγικά

Το ερώτημα που θα θέλαμε να θέσουμε είναι αν η νεότερη σημασία της λ. *γαλλικά* σχετίζεται με την υπάρχουσα κυριολεκτική λεξική σημασία ‘γαλλική γλώσσα’ και, αν ναι, πώς μπορεί να ερμηνευτεί και με ποιους μηχανισμούς γλωσσικής δημιουργικότητας,⁸ με ποιες στρατηγικές προέκυψε. Πιο συγκεκριμένα, η λ.μ. *γαλλικά* ‘γαλλική γλώσσα’, ουδέτερο ουσιαστικό πληθυντικού αριθμού, προϊόν ουσιαστικοποίησης του επιθέτου *γαλλικός*, -ή, -ό, διαθέτει ως συνώνυμο τη λ.μ. *γαλλική* (γλώσσα), θηλυκό ουσιαστικό. Οι δύο λ.μ., παρά το γεγονός ότι αναφέρονται και οι δύο στη γαλλική γλώσσα, διαφοροποιούνται ως προς το χρηστικό επίπεδο: η λ.μ. *γαλλική* (γλώσσα) ανήκει στο πιο επίσημο/λόγιο χρηστικό επίπεδο σε σχέση με τη λ.μ. *γαλλικά*.⁹ Σημειώνεται ότι η νεολογική σημασία εμφανίζεται στη λ.μ. *γαλλικά*, και δεν είναι τυχαίο.

Επίσης θεωρούμε ότι δεν πρόκειται για περίπτωση ομωνυμίας αλλά πολυσημίας, με βάση το γεγονός ότι η σημασιολογική αλλαγή ερμηνεύεται με γλωσσικό μηχανισμό (ανάπτυξη συνδεδεμένης σημασίας μέσω της ΑΝΤΙΘΕΣΗΣ/ΑΝΤΙΣΤΡΟΦΗΣ) και για τον λόγο αυτό διατηρείται ο σημασιολογικός δεσμός ανάμεσα στα σημασιολογικά χαρακτηριστικά (Guilbert 1975 : 67): πρόκειται για είδος λόγου που εκφωνείται από ομιλητή προς ακροατή/συνομιλητή. Ειδικότερα, υποστηρίζουμε ότι η παραγωγή της νεότερης σημασίας είναι αποτέλεσμα επιστράτευσης του χιούμορ και ιδίως της ειρωνείας¹⁰ ως ρητορικής στρατηγικής της σάτιρας (Κωστίου 2002: 226) από άρρενες ομιλητές των χαμηλών κοινωνικών στρωμάτων κατά τη χρήση του προφορικού λόγου σε ανεπίσημες περιστάσεις επικοινωνίας. Οι ομιλητές αυτοί με συνέπεια ως προς την ιδεολογία τους, που καθορίζει και την ταυτότητά τους, αξιολογούσαν αρνητικά την υποκριτική κοινωνική συμπεριφορά της αστικής τάξης σατιρίζοντας τον καθωσπρεπισμό και την κοινωνική ευγένειά της, χρησιμοποιώντας την ειρωνεία,¹¹ το κατεξοχήν εργαλείο της σάτιρας¹² του 20ού αι. (Κωστίου 2002: 25, 56, 58). Ειδικότερα, ο πλάγιος τρόπος, μία από τις τεχνικές της σάτιρας, εκφράζεται με τη λεκτική ειρωνεία, διατύπωση αντίθετη από αυτό που κάποιος εννοεί (Κωστίου 2002: 63, 80).¹³ Και κατά τη Φαρακλού (2000: 158-159) η ειρωνεία δεν καταργεί τη σημασία των λέξεων αλλά τη συμπληρώνει με την αντίθετή της, δηλ. στην ειρωνεία η κυριολεκτική και η ειρωνική σημασία συνυπάρχουν· ο ομιλητής αντιλαμβάνεται την

⁸ Ακολουθώντας τον Carter (2004 από Τσάκωνα 2013: 67) εντάσσουμε τη δημιουργική διαδικασία στην αναμόρφωση κανονικοτήτων.

⁹ Υπάρχει μια σχέση μεταξύ της τιμής του γένους και του χαρακτηριστικού [±λόγιο]. Πιο συγκεκριμένα, αρσενικά ή θηλυκά ουσιαστικά πολυλεκτικά σύνθετα είναι [+λόγια] ή [+/-λόγια], ενώ είναι [-λόγιο] το σημασιολογικά αντίστοιχο ουδέτερο ουσιαστικό που προκύπτει από μετατροπή (Αναστασιάδη-Συμεωνίδη και Ευθυμίου και Φλιάτουρας 2012), π.χ. η στρατιωτική θητεία – το στρατιωτικό, η αυτοκόλλητη ταινία – το αυτοκόλλητο, η αυτόφωρη διαδικασία – το αυτόφωρο. Πβ. επίσης τον [-λόγιο] χαρακτήρα των επιθηματοποιημένων *Μαρία* → *Μαράκι*, *φοιτητές* → *φοιτηταριό*, *γυναίκες* → *γυναικομάνι*.

¹⁰ Για τις στάσεις απέναντι στη γλώσσα βλ. Κακριδή-Ferrari (2007), για τη διάκριση μεταξύ χιούμορ και ειρωνείας βλ. Karogianni (2011b), Τσάκωνα (2013: 24-25, 59-63), Attardo (2001: 122-125), Φαρακλού (2000: 78) και για τον όρο *ειρωνεία* (τη σημασία του από την αρχαιότητα έως σήμερα) καθώς και για τη σχέση μεταξύ λεκτικής ειρωνείας και σαρκασμού βλ. Φαρακλού (2000).

¹¹ Η ειρωνεία είναι εγκεφαλική διεργασία, συνειδητό παιχνίδι (Κωστίου 2002: 122).

¹² Ορισμός της σάτιρας: διαδικασία επίθεσης μέσω γελοιοποίησης με κάθε μέσο (Κωστίου 2002: 47). Συστατικά στοιχεία της σάτιρας: κριτική (ή επιθετικότητα) και χιούμορ (Κωστίου 2002: 49).

¹³ Η ειρωνεία προϋποθέτει την αντιπαράθεση ασύμβατων στοιχείων και κάνει χρήση αμφίσημων λέξεων (Κωστίου 2002: 126, 142).

αντίθεση ανάμεσα στην ειρωνική, επιφανειακή σημασία και την πραγματική 'υπόγεια' σημασία και απ' αυτή τη σύγκρουση αντλεί η ειρωνεία το νόημά της.

Έτσι, για την καλύτερη ερμηνεία του φαινομένου, καταφύγαμε αφενός στην εργασία του Attardo (2001) και για τη ΝΕ στην εξαιρετική κοινωνιογλωσσολογική μελέτη για το χιούμορ της Τσάκωνα (2013) και αφετέρου στην επίσης εξαιρετική δ.δ. της Φραγκάκη¹⁴ (2010) για τη σχέση ιδεολογίας-αξιολόγησης και ταυτότητας.

3.2 Χιούμορ και γλωσσική αλλαγή

Κατά την Τσάκωνα (2013: 74) «το χιούμορ είναι μέρος της εμπρόθετης ανθρώπινης συμπεριφοράς που συνδέεται άμεσα με την αντίληψη, τις γνώσεις και τον λόγο των ομιλητών/τριών, καθώς και με τις επικοινωνιακές τους προθέσεις και τους περιορισμούς που μπορεί να τίθενται από το εκάστοτε περικείμενο [...] όλοι οι ομιλητές/τριες είναι σε θέση να παραγάγουν χιούμορ έχοντας αντιληφθεί και κατακτήσει τους μηχανισμούς του κατά τη συμμετοχή τους στη γλωσσική κοινότητα στην οποία ανήκουν». Το χιούμορ λειτουργεί ως μέσο «υπεύθυνης κριτικής της ασύμβατης, κοινωνικά μη αποδεκτής συμπεριφοράς: το χιούμορ έχει διορθωτική λειτουργία επισημαίνοντας και κατακρίνοντας συμπεριφορές που δεν συμμορφώνονται προς τους ισχύοντες κοινωνικούς κανόνες» (Τσάκωνα 2013: 88). «Το χιούμορ αναδεικνύει τις εκάστοτε προσδοκίες (ή τον κανόνα) και ταυτόχρονα την απόκλιση από αυτές, αξιολογώντας αρνητικά την τελευταία και όσους/ες γίνονται φορείς της» (Τσάκωνα 2013: 121). «Στηριζόμενο στην ασυμβατότητα, το χιούμορ ουσιαστικά εντοπίζει και τονίζει τι είναι αναμενόμενο και τι όχι. Επομένως, αν εξετάσουμε προσεκτικά τη γνωσιακή αντίθεση στην οποία βασίζεται κάθε χιουμοριστική φράση ή ατάκα, μπορούμε να συλλέξουμε πληροφορίες για το ποια συμπεριφορά θεωρείται κοινωνικά αποδεκτή και ποια όχι. Ασκώντας κριτική και λειτουργώντας ως διορθωτικός μηχανισμός, το χιούμορ αντικατοπτρίζει και ταυτόχρονα ενισχύει τις υπόρρητες στάσεις και τις προτιμητέες συμπεριφορές της εκάστοτε κοινωνικής ομάδας» (Τσάκωνα 2013: 122). Τέλος, «στόχος του χιούμορ είναι το πρόσωπο, ο θεσμός ή το γενικότερο φαινόμενο το οποίο προκαλεί την ασυμβατότητα και κατά κάποιον τρόπο αξιολογείται και επιχειρείται να διορθωθεί μέσα από το χιούμορ» (Τσάκωνα 2013: 123).

Με βάση τα παραπάνω θεωρούμε ότι η ανάδυση της νεοτερικής σημασίας οφείλεται στο ιδιαίτερο κοινωνικο-πολιτισμικό περιβάλλον της Ελλάδας. Πιο συγκεκριμένα, οι φυσικοί ομιλητές της γαλλικής ενσαρκώνουν στερεοτυπικά το πρότυπο της κοινωνικής ευγένειας, το οποίο έχει υιοθετηθεί από την ελληνική αστική τάξη κατά την εποχή που η γαλλική γλώσσα και γενικότερα ο γαλλικός πολιτισμός ασκούσαν σημαντική επίδραση στην ελληνική και στις άλλες ευρωπαϊκές γλώσσες, δηλ. από τη σύσταση του ελληνικού κράτους έως περίπου το 1960,¹⁵ όπως άλλωστε εύστοχα προβάλλεται στην ελληνική κωμωδία.¹⁶ Η Georgakopoulou (2000), που

¹⁴ Η Φραγκάκη αντλεί στοιχεία μεθοδολογίας από το πρότυπο της ανάλυσης της γλωσσικής ποικιλότητας και της Κριτικής Ανάλυσης Λόγου και ειδικότερα από την πρόταση του van Dijk (2006).

¹⁵ Ενδεχομένως το γεγονός ότι μετά το 1960 η ισχύς της Γαλλίας μειώθηκε ενώ οι Η.Π.Α. αναδύθηκαν σε υπερδύναμη να συνέβαλε στη χρήση της ειρωνείας σε βάρος του στερεότυπου για τον γαλλικό πολιτισμό. Ευχαριστώ τον συνάδελφο Αργύρη Αρχάκη για την επισήμανση αυτή.

¹⁶ Κατά τη Δελβερούδη (2004) η ελληνική κωμωδία, αν και μυθοπλαστικό είδος, μπορεί να χρησιμοποιηθεί ως ιστορική πηγή για να προσεγγίσουμε τις νοοτροπίες και τις συμπεριφορές μιας άλλης εποχής με τρόπο πολύ πιο παραστατικό από ό,τι τα γραπτά κείμενα. Έτσι στο πλαίσιο της ελληνικής κωμωδίας παρατηρούμε ότι οι γυναίκες και άντρες της αστικής τάξης χρησιμοποιούν στον λόγο τους γαλλικά δάνεια, ακόμη κι αν δεν γνωρίζουν τη γαλλική, λ.χ. απαντώντας στην έκφραση αποχαιρετισμού *au revoir!* με τη νοηματικά άσχετη έκφραση *aller retour!*

μελετά τις ελληνικές κωμωδίες της Finos Films της περιόδου 1960-1967 με βάση το πλαίσιο ανάλυσης του Bakhtin που αναγνωρίζει τις συγκρουσιακές σχέσεις ανάμεσα στις κοινωνιολέκτους από την άποψη των ιδεολογικών και πολιτιστικών απόψεων που η καθεμιά κωδικοποιεί, αναφέρεται (2000: 122) στην κοινωνιολέκτο της νεόπλουτης κυρίας, που περιλαμβάνει χρήση αλλαγής κώδικα (ελληνικά – γαλλικά), που αναπαριστά τη σύγκρουση μεταξύ του ξένου συστήματος αξιών και του ελληνικού πολιτισμού, μεταξύ του εκμοντερνισμού και της παράδοσης. Και σημειώνει (2000: 126) ότι η χρήση κοινωνιολέκτου γελοιοποιεί έναν χαρακτήρα και κατ' επέκταση όλη την κοινωνική ομάδα.

Αντίθετα τα χαμηλά κοινωνικά στρώματα είτε ασκούν κριτική στην αστική τάξη ειρωνευόμενα τους ξενόφερτους τρόπους της (εκπροσωπούμενα κυρίως από το αντρικό φύλο), λ.χ. *pardon/με το παρδόν, madame/μανδάμ*, είτε προσπαθούν να τη μιμηθούν (εκπροσωπούμενα κυρίως από το γυναικείο φύλο). Πβ. λ.χ. τον λόγο της *Μαντάμ Σουσου* του Δ. Ψαθά ή της υπηρέτριας στις κωμωδίες του ελληνικού κινηματογράφου,¹⁷ που μιμείται αδέξια και ανεπιτυχώς την κυρία της. Τέτοιες ηρωίδες υιοθετούν γλωσσικές ποικιλίες που δεν συνάδουν με τα οικονομικοκοινωνικά τους χαρακτηριστικά (Rampton 1995 από Τσάκωνα 2013: 167).

Συνεπώς η ξενόφερτη ταυτότητα επίπλαστης κοινωνικής ευγένειας της γαλλικής κοινωνίας, όπως φαντάζει στα μάτια των Ελλήνων, προβάλλεται μέσω της αστικής τάξης ως ανώτερη από τη γνήσια παραδοσιακή ελληνική. Έτσι γίνεται χιουμοριστικός στόχος η αστική τάξη και ιδιαίτερα η εκζήτηση της ξενόφερτης αστικής κοινωνικής συμπεριφοράς, την οποία η αστική τάξη προσπαθεί να επιβάλει ως νόρμα, παραβιάζοντας τις προσδοκίες και τις πρακτικές των χαμηλών κοινωνικών στρωμάτων.

Είναι απαραίτητη η γνώση όλων αυτών των κοινωνικο-πολιτισμικών συνθηκών για την παραγωγή και κατανόηση του χιούμορ (Τσάκωνα 2013: 43, 294), το οποίο αναδύεται ως κοινωνικό φαινόμενο (Τσάκωνα 2013: 115), που εξ ορισμού βασίζεται στην ασυμβατότητα, που αντιστοιχεί σε γνωσιακή αντίθεση (Τσάκωνα 2013: 46), – εδώ μεταξύ των ξενόφερτων τρόπων ευγενικής συμπεριφοράς της αστικής τάξης και των παραδοσιακών τρόπων συμπεριφοράς των χαμηλών κοινωνικών στρωμάτων, τα οποία τοποθετούνται κριτικά απέναντι στην αστική τάξη (Τσάκωνα 2013: 179). Συνεπώς η νεοτερική σημασία ξεπήδησε από τα χαμηλά κοινωνικά στρώματα ως αποτέλεσμα σύγκρουσης διαφορετικών κοινωνικών τάξεων, αφού το χιούμορ συνδέεται με την κοινωνική ταυτότητα των ομιλητών και με τα κοινωνικά στερεότυπα. Το βρίσιμο αποτελεί συμπεριφορά που αντιβαίνει στις κοινωνικές νόρμες. Έτσι άρρενες ομιλητές από χαμηλές κοινωνικές ομάδες χαρακτηρίζουν μέσω χιούμορ ως «γαλλικά» μια συμπεριφορά που αψηφά τις κοινωνικές συμβάσεις. Είναι πιθανό να βρισκόμαστε μπροστά σε δύο αντιθέσεις, που η μία χιτίζεται πάνω στην άλλη:¹⁸

- 1) Τα γαλλικά ως διακριτικό των ανώτερων τάξεων vs. ο ανεπίσημος λόγος των κατώτερων κοινωνικών τάξεων
- 2) Τα γαλλικά ως 'ευγενική' μορφή λόγου vs. τα γαλλικά ως υβριστικός ανεπίσημος λόγος.

Η νεοτερική σημασία, συμπυκνώνοντας γλωσσικά την αντίθεση ανάμεσα στα γνωσιακά σχήματα, αποτελεί προϊόν του ιδεολογικού στόχου (Τσάκωνα 2013: 45)

---

¹⁷ Κατά τη Δελβερούδη (2004) τα στερεότυπα φανερώσουν ευρύτερα αποδεκτές καταστάσεις, ιδέες και νοοτροπίες και υπάρχουν στην οθόνη επειδή υπάρχουν στην κοινωνία. Για τα διαφοροποιητικά χαρακτηριστικά μεταξύ κωμωδίας, φάρσας, κομεντί και φαρσοκωμωδίας βλ. Βαλούκος (1985).

¹⁸ Ευχαριστώ τη Βίλλυ Τσάκωνα για την επισήμανση αυτή.

που έθεσαν άρρενες ομιλητές των χαμηλών κοινωνικών στρωμάτων να γελοιοποιήσουν τις περί ευγένειας κοινωνικές αντιλήψεις της αστικής τάξης. Η πρόθεσή τους να αξιολογήσουν αρνητικά τις αντιλήψεις αυτές καθώς και το γεγονός της αντίθεσης ανάμεσα στην ευγένεια και το βρίσιμο εντάσσουν την κίνηση αυτή στον μηχανισμό της ειρωνείας (Karogianni 2011b).¹⁹ Ειδικότερα για τη Φαρακλού (2000) η λεκτική ειρωνεία ορίζεται ως φαινόμενο προσποίησης και ως μια μορφή ενεργού αντίθεσης ανάμεσα στο φαινομενικό και το πραγματολογικό επίπεδο (2000: 157). Η ίδια υποστηρίζει (2000: 113) ότι «στη φανερή ειρωνεία²⁰ (ειρωνεία με στόχο) ο είρων λέει το αντίθετο από αυτό που εννοεί με σκοπό να υπογραμμίσει την αντίθεσή του, την εχθρική του διάθεση ή την επιθυμία του να κριτικάρει ένα μέρος του κοινού, το οποίο είναι ο άμεσος στόχος²¹ της ειρωνείας και από το οποίο ο είρωνας περιμένει και επιθυμεί να καταλάβει ότι το ειρωνεύεται. Δεν υπάρχει πρόθεση εξαπάτησης, αλλά πρόθεση άμεσης κριτικής». Συνεπώς η άσκηση κριτικής, που συνδέεται με τη φανερή ειρωνεία,²² είναι μια κύρια πρόθεση του είωνα ομιλητή (Φαρακλού 2000: 160-161). Άλλωστε η ειρωνεία είναι πάνω απ' όλα ένα παιχνίδι κυριαρχίας (Φαρακλού 2000: 163).

Όπως είδαμε, το χιούμορ, που δεν συνιστά κυριολεξία, λειτουργεί ως αξιολογική στρατηγική που οριοθετεί κοινωνικές ομάδες (Τσάκωνα 2013: 197, 275) – εν προκειμένω την αστική τάξη αφενός και όλη την υπόλοιπη κοινωνία αφετέρου–, λειτουργία που όμως δεν στηρίζεται μόνο στις κοινές κοινωνικοϊδεολογικές στάσεις και αξίες που συνδέουν τα μέλη μιας ομάδας αλλά και στο κοινό γνωσιακό υπόβαθρο. Πράγματι το χιούμορ αξιοποιεί πολιτισμικές αναφορές για να εντοπίσει ασυμβατότητες και να ασκήσει κριτική στο πλαίσιο ενός κοινωνικο-πολιτισμικού συνόλου. Η ερμηνεία του όμως στηρίζεται στην άρρητη προϋπόθεση ότι οι αναφορές αυτές είναι γνωστές και αναγνωρίσιμες σε όλους τους συμμετέχοντες που μοιράζονται την ίδια πολιτισμική παράδοση (Τσάκωνα 2013: 144, 152).

Επίσης ιδιαίτερα ενδιαφέρουσα είναι η πρόταση της Karogianni (2011a: 60-61) για το πώς ο ακροατής έχει πρόσβαση στην ορθή ερμηνεία της πρόθεσης του ομιλητή ως προς την εκφωνηματική σημασία. Η Karogianni, χρησιμοποιώντας την έννοια της αντίθεσης ανάμεσα στα παλαιότερα και στα νέα συμφραζόμενα, προτείνει, για την επιτυχή ερμηνεία εκ μέρους του ακροατή της ειρωνικής σημασίας που εκπέμπει ο ειρωνευόμενος ομιλητής, τη χρήση της στρατηγικής της αντιστροφής της εκπεφρασμένης σημασίας. Αξίζει όμως να σημειωθεί ότι εδώ δεν πρόκειται για απλή αντιστροφή, που αφορά τη λεξική σημασία,²³ αλλά για συνυποδηλωτική αντιστροφή, που αφορά κατεξοχήν τις συνυποδηλώσεις που φέρει η λ.μ. *γαλλικά*. Πράγματι, εξετάζοντας τα συμφραζόμενα των δύο σημασιών, διαπιστώνεται ισχυρή αντίθεση μεταξύ τους, που δημιουργεί το ειρωνικό αποτέλεσμα (Karogianni 2011a: 54): Σημασία 'γαλλική γλώσσα': «τα κοριτσάκια έπρεπε να μιλούν γαλλικά, να παίζουν πιάνο και να χορεύουν μπαλέτο» - σημασία 'υβριστική γλώσσα': «Τα είπε πάλι "γαλλικά" ο Παύλος Πολάκης (τίτλος)-Εκτός εαυτού πλέον βρίσκεται ο αναπληρωτής

¹⁹ Βλ. επίσης Ραφαηλίδης (1985) για τα διαφοροποιητικά χαρακτηριστικά μεταξύ χιούμορ, αστείου, κωμικού και ειρωνείας.

²⁰ Σε αντίθεση με τη συγκαλυμμένη ειρωνεία. Πρέπει να διαχωριστούν οι περιπτώσεις εξαπάτησης από τις περιπτώσεις που μεσολαβεί φανερή προσποίηση. Στις περιπτώσεις ειρωνείας με προσποίηση με πρόθεση αναγνώρισης είναι προτιμότερος ο όρος «στόχος» και όχι «θύμα», γιατί κανείς δεν εξαπατάται (Φαρακλού 2000: 114, 143).

²¹ Στόχος είναι το πρόσωπο, η κατάσταση ή η ιδέα στην οποία απευθύνεται η κριτική της φανερής ειρωνείας (Φαρακλού 2000: 114).

²² Στο προσλεκτικό επίπεδο η φανερή ειρωνεία είναι φανερή μιμητική πράξη που συσχετίζεται με προθέσεις και αποτελέσματα απολεκτικού χαρακτήρα (Φαρακλού 2000: 161).

²³ Δηλ. ο Χ άρχισε (τα) γαλλικά – Ο Χ δεν άρχισε (τα) γαλλικά (αλλά ελληνικά/αγγλικά κτλ.).

υπουργός Υγείας Παύλος Πολάκης, ο οποίος χρησιμοποιεί πλέον εκφράσεις που δεν τιμούν κανέναν και καταφέρεται εναντίον των Μέσων μαζικής ενημέρωσης». Το εκφώνημα με τη νεοτερική σημασία περιέχει έντονες και απροσδόκητες εκφράσεις με τις οποίες ο αφηγητής χαρακτηρίζει τη συμπεριφορά του ειρωνευόμενου ομιλητή (*εκτός εαυτού, δεν τιμούν κανέναν, καταφέρεται εναντίον*) και θεωρείται αποδεκτό μόνο μέσω της αναγνώρισης του ειρωνικού χαρακτήρα του από τον ακροατή, του οποίου η αντίδραση είναι καθοριστικής σημασίας (βλ. και Karogianni 2011b).

Αξίζει να εστιάσουμε σε δύο παραδείγματα, το πρώτο σε ευθύ λόγο, το δεύτερο σε αφηγηματικό λόγο:

1. «"Πούστη", του είπα -γιατί μιλάω και γαλλικά- "φάγατε τον Λαμπράκη, θα πεθάνεις"».²⁴ Ο ομιλητής επιτελεί βαριά λεκτική επίθεση στον συνομιλητή του, η οποία αποτελεί το γλωσσικό περιβάλλον της λ. *γαλλικά*,²⁵ το οποίο βρίθεται αρνητικού λεξιλογίου: *πούστης* (βρισιά), *φάγατε* 'σκοτώσατε ύπουλα', που συνιστά κατηγορία, *θα πεθάνεις*, που συνιστά απειλή.²⁶

2. «Ποιος είδε τον **Γιάννη Σπαλιέρα**, μετά το τέλος ενός αγωνίσματος, και δεν... κοκκίνισε. Ο παίκτης των Εισβολέων, [...] αν και ήταν πολύ κοντά στη νίκη, τελικά η τύχη δεν τον βοήθησε κι έχασε από τον αντίπαλό του [...]. Και τότε, το μοντέλο βγήκε εκτός εαυτού, με τα «γαλλικά» να «πέφτουν» βροχή, μαζί και τα μπιμπ από την παραγωγή, καθώς οι φράσεις του έξαλλου Σπαλιέρα ήταν αυστηρώς ακατάλληλες.» Ο αφηγητής χρησιμοποιεί λεξιλόγιο που αποκαλύπτει τη λεκτική επίθεση του ομιλητή: *Ποιος είδε τον Χ(υβριστή) και δεν... κοκκίνισε/βγήκε εκτός εαυτού/τα «γαλλικά» να «πέφτουν» βροχή/τα μπιμπ/φράσεις αυστηρώς ακατάλληλες/έξαλλος* (ο υβριστής), ενώ παράλληλα παρατηρούμε τη σχολιαστική χρήση των αποσιωπητικών και των εισαγωγικών.²⁷

3.3 Αξιολόγηση και ιδεολογία

Η μελέτη της χρήσης του ουσιαστικού *γαλλικά* 'υβριστική γλώσσα' ως δείκτη ιδεολογίας μπορεί να συμβάλει στην ανάδειξη της σύνδεσης της αξιολόγησης²⁸ με την ιδεολογία.²⁹ Κατά τον van Dijk (2006: 116, από Φραγκάκη 2010: 349), που ακολουθεί κοινωνιογνωσιακή προσέγγιση, οι ιδεολογίες είναι συστήματα αξιολογικών πεποιθήσεων που είναι κοινά στα μέλη μιας ομάδας και καθορίζουν την κοινωνική ταυτότητα της ομάδας. Η έννοια της αξιολόγησης θεωρείται άρρηκτα συνδεδεμένη με την ιδεολογία και η ταυτότητα της ομάδας συνδέεται άμεσα με την

²⁴ Ο Εμμανουήλ WLMG24-5033.txt

²⁵ Η νεοτερική σημασία θα μπορούσε να χρησιμοποιείται και ως ευφημισμός (για να αποφευχθούν λέξεις όπως *βρισιές*). Ευχαριστώ τη Βίλλυ Τσάκωνα για την επισήμανση αυτή.

²⁶ Άρθρο του 1998 στο "Κλικ". Τα στοιχεία του παραθέματος αναλυτικά είναι: WLMG24-5033: Ελλάδα/Γραπτό/Πληροφορία/Ενημερωτικό/Μονόλογος/ΕΝΗΜΕΡΩΤΙΚΑ/ΕλεύθεροςΧρόνος/ΑΝΔΡΙ-ΚΑ / Περιοδικό/Μετά από 8 χρόνια πρωθυπουργίας, η πρώτη περίοδος Καραμανλή τέλειωσε άδοξα το 0/07/1998/ΣΤΕΛΙΟΣ ΚΟΥΛΟΓΛΟΥ/ΚΛΙΚ.

²⁷ <https://www.newsbeast.gr/media/arthro/4236101/o-spaliaras-echase-kai-archise-ta-gallika> (23.11.2018).

²⁸ Σημειώνεται ότι χρησιμοποιούμε τον όρο αξιολόγηση όπως ορίζεται από τη Φραγκάκη (2010 : 417): «διπολική έννοια, καθώς η διατύπωση μιας αξιολογικής κρίσης θεωρείται ότι συνδέεται άμεσα ή έμμεσα με τη θετική ή αρνητική στάση του συντάκτη του κειμένου απέναντι στο αντικείμενο της αξιολόγησης».

²⁹ Για τη σχέση ιδεολογίας και γλώσσας βλ. Μοσχονάς 2005.

ιδεολογία της, η οποία εκφράζεται μέσα από τις πράξεις αξιολόγησης της ομάδας (Φραγκάκη 2010: 351, 418). Ο μηχανισμός αξιολόγησης με ειρωνική ανατροπή της σημασίας της *λ. γαλλικά* πρέπει να χρησιμοποιήθηκε από ομιλητές που αξιολογούσαν αρνητικά, απέρριπταν τους τρόπους συμπεριφοράς και κοινωνικής ευγένειας της έξω ομάδας³⁰ με βάση τους κανόνες της έσω ομάδας με την οποία ταυτίζονται (Φραγκάκη 2010: 362). Η *λ. γαλλικά* δηλ. πρέπει να χρησιμοποιήθηκε ως δείκτης αρνητικής αξιολόγησης και συνεπώς ως δείκτης ιδεολογίας από ομιλητές που δεν ακολούθησαν τη μετωπική σύγκρουση με την έξω ομάδα, αλλά προτίμησαν τη στρατηγική της λανθάνουσας αξιολόγησης επιλέγοντας την ειρωνική διατύπωση.

Τέλος, το γεγονός ότι γενικεύτηκε η χρήση της νεολογικής σημασίας της *λ.μ. γαλλικά* δείχνει ότι το χιούμορ, που ξεπήδησε σε εκφωνήματα με ειρωνικό χαρακτήρα και βασίστηκε σε πολιτισμικές αναφορές γνωστές στο ευρύ κοινό, έγινε αντιληπτό από τους αποδέκτες όλων των κοινωνικών τάξεων, που συμφωνούν με την αποτίμηση αυτή. Δηλ. η υιοθέτηση της νεοτερικής σημασίας από την ελληνική κοινωνία αφενός αντικατοπτρίζει την κοινή γνώμη που αποδέχεται το στερεότυπο και τη σχετική ιδεολογική αξιολόγηση καθώς και τη χιουμοριστική αντιμετώπισή του και αφετέρου ενισχύει το στερεότυπο. Με τον τρόπο αυτό το χιούμορ, βασικό συστατικό της ανθρώπινης επικοινωνίας, αναδεικνύεται σε γλωσσικό φαινόμενο που δεν λειτουργεί ως επιφαινόμενο αλλά ως μοχλός γλωσσικής αλλαγής. Το χιούμορ επηρεάζει το γλωσσικό σύστημα, αφού η γλώσσα το αξιοποιεί ως μέσο δημιουργίας νέας σημασίας, όπως κάνει με τη μεταφορά ή τη μετωνυμία.

Συμπερασματικά, η *λ.μ. γαλλικά* με τη νεοτερική σημασία της αποκτά ιδιαίτερο βάρος, μετατρέπεται σε λέξη-σύμβολο, γιατί συμπυκνώνει την ιδεολογική τοποθέτηση ως προς το θέμα της αστικής ευγένειας, βάση της οποίας αποτελεί η αξιολόγηση, η οποία πραγματώνεται με τη χρήση λανθάνουσας στρατηγικής αξιολόγησης που συνδέεται με τον μηχανισμό αξιολόγησης όπως προκύπτει από τη χρήση αρνητικού λεξιλογίου. Έτσι η *λ.μ. γαλλικά* μετατρέπεται σε λέξη με κοινό πολιτισμικό φορτίο (Galisson 1987).

4 Η ιστορία επαναλαμβάνεται;

Κρίνεται ως επιτυχημένη, ως καλόγουστη η επιλογή αυτή; Αξιολογούμε ως εξαιρετικά επιτυχημένη την ανάδυση της νεοτερικής σημασίας από το ήδη υπάρχον υλικό (το ουσιαστικοποιημένο επίθετο *γαλλικά, τα*), γιατί εκφράζονται με παιγνιώδη τρόπο οι γλωσσικές στάσεις και ενστάσεις ομιλητών των χαμηλών κοινωνικών στρωμάτων ενάντια σε ένα κοινωνικό στερεότυπο μέσω του οποίου εισάγονται ξενόφερτοι τρόποι συμπεριφοράς που είναι ασύμβατοι με την ελληνική παράδοση, ενώ παράλληλα αναδεικνύονται κοινωνικές ανισότητες.

Είναι άραγε η πρώτη φορά που το χιούμορ και η ειρωνεία σχετικά με τη γλωσσική αντίθεση ανάμεσα στον λαό και στους λογίους αποτελούν μοχλό γλωσσικής αλλαγής στην πορεία της ελληνικής γλώσσας; Εντοπίσαμε τουλάχιστον τρεις περιόδους στη μακρόχρονη πορεία της ελληνικής όπου βλέπουμε να επαναλαμβάνεται η ιστορία με παρόμοιο τρόπο.

1. Είναι γνωστό ότι η ΑΕ *λ. άστεϊος* είναι παράγωγο επίθετο από το ουσιαστικό *ἄστν* και στην ελληνιστική κοινή έχει τη σημασία 'κομπός στους τρόπους και στον λόγο',

³⁰ Σύμφωνα με το ιδεολογικό τετράγωνο του van Dijk (από Φραγκάκη 2010: 418), που αναφέρεται στην έξω ομάδα, η οποία αξιολογείται αρνητικά, και στην έσω ομάδα, η οποία αξιολογείται θετικά, και το οποίο δείχνει τη σύνδεση ιδεολογίας και αξιολόγησης.

ενώ στη ΝΕ *αστείος* σημαίνει ‘που προκαλεί γέλιο’ (Ραφαηλίδης 1985). Πρόκειται για τις ψευδόφιλες λέξεις (Αναστασιάδη-Συμεωνίδη και Βλέτση 2009).

2. Διαβάζουμε σε απόσπασμα του Σέξτου Εμπειρικού (τέλη 2ου - αρχές 3ου αι. μ.Χ.) (*Προς Μαθηματικούς*, 1.232 από Τσαντσάνογλου 1999: 114): «στοχαζόμενοι τοῦ καλῶς ἔχοντος καὶ σαφῶς καὶ τοῦ μὴ γελαῖσθαι ὑπὸ τῶν διακονούντων ἡμῖν παιδαρίων καὶ ιδιωτῶν πανάριον ἐροῦμεν, εἰ καὶ βάρβαρόν ἐστι, ἀλλ’ οὐκ ἄρτοφόριον, καὶ σταμνίον ἀλλ’ οὐκ ἀμίδα καὶ ἴγδιν μᾶλλον ἢ θυεῖαν. καὶ πάλιν ἐν διαλέξει ἀποβλέποντες πρὸς τοὺς παρόντας, τὰς μὲν ιδιωτικὰς λέξεις παραπέμνομεν, τὴν δ’ ἀστειοτέραν καὶ φιλόλογον συνήθειαν μεταδιώξομεν· ὡς γὰρ ἢ φιλόλογος γελάται παρὰ τοῖς ἰδιώταις, οὕτως ἢ ἰδιωτικὴ παρὰ τοῖς φιλολόγοις.»³¹ Οχι μόνο διαπιστώνεται μεγάλο χάσμα μεταξύ της λαϊκής γλώσσας και της γλώσσας των λογίων, αλλά οι λαϊκοί άνθρωποι (ιδιώται) γελούν με την επιτηδευμένη γλώσσα των αττικιστών, οι οποίοι και αυτοί με τη σειρά τους περιφρονούν τη γλώσσα του λαού.

3. *Καλαμαράς*, -ού, *καλαμαρίζω*, *καλαμαρίστικα*. Η λ. προέρχεται από το *καλαμάρην* που αναφέρεται μετωνυμικά στο επί αιώνες κατεξοχήν εργαλείο του εγγράμματου μέχρι την εποχή της ανάπτυξης της πληροφορικής. Τύπος του θηλυκού: *καλαμαρού*, και λέξεις της ίδιας οικογένειας *καλαμαρίζω* ‘μιλώ την κοινή νεοελληνική και όχι την κυπριακή’, *καλαμαρίστικα*³² ‘η κοινή νεοελληνική’.

Ο Γιαγκουλλής (2014, λήμμα *καλαμαράς*) αναφέρει ότι η λέξη δηλώνει τον Ελλαδίτη γενικά και όχι ειρωνικά. Ωστόσο, αν κατά τη δημιουργία της λέξης ίσχυσε ο μηχανισμός του χιούμορ και της ειρωνείας –όπως πιστεύουμε–, τότε η περίπτωση αυτή θα αποτελούσε ένα τρίτο παράδειγμα. Υποστηρικτικά στοιχεία στην υπόθεση αυτή αποτελούν α) η χρήση του επιθέματος -άς/θηλ. -ού, που κατασκευάζει [-λόγια] επαγγελματικά ουσιαστικά με χαμηλό κοινωνικό κύρος (Αναστασιάδη-Συμεωνίδη 2017), β) η χρήση του επιθέματος -ίστικος, που κατασκευάζει επίθετα που συνδέονται με κοινωνικά στερεότυπα (Αναστασιάδη-Συμεωνίδη 1992, Σαββίδου 2012) και γ) η ουσιαστικοποίηση του επιθέτου στον πληθ. αριθμό και στο ουδέτερο γένος, δηλ. σε [-λόγιο] τύπο, ενώ δεν κατασκευάζεται ασημάδευτος, δηλ. [±λόγιος] ή [+λόγιος] τύπος *καλαμαρική, η.

5 Επίλογος

Πιστεύουμε ακράδαντα ότι κάθε νέα αξιολογη θεωρία συμβάλλει ουσιαστικά στην αενάως μεταβαλλόμενη κατανόηση εκ μέρους μας του γλωσσικού συστήματος. Οι θεωρητικές και εμπειρικές μελέτες για το χιούμορ και την ειρωνεία που συμβουλευτήκαμε εξετάζουν τη χιουμοριστική και ειρωνική σημασία στο πλαίσιο της εκφωνηματικής σημασίας που απορρέει από τη συνομιλιακή διάδραση. Η δική μας έρευνα, που στηρίζεται και αυτή σε εκφωνήματα, εστιάζει ωστόσο στη λεξική σημασία, και ειδικότερα στη δημιουργία νέας σημασίας ως αποτέλεσμα μηχανισμού ειρωνείας σε μια έως τότε μονόσημη λ.μ. Επίσης το χιούμορ και η ειρωνεία αναδεικνύονται σε μοχλούς γλωσσικής αλλαγής. Συνεπώς η έρευνα αυτή είναι

³¹ Μετάφραση του Τσαντσάνογλου: «Θα λογαριάσουμε τι ταιριάζει καλύτερα και είναι πιο κατανοητό και με τι δεν θα γελάσουν τα δουλάκια και οι υπηρέτες που μας περιποιούνται και θα πούμε *πανάριον*, και ας είναι και βάρβαρο [το λατινικό *panarium*, το καλάθι του ψωμιού] και όχι *άρτοφόριον*, *σταμνίον* και όχι *ἀμίδα*, και *ἴγδιν* μᾶλλον παρὰ *θυεῖαν*. Αντίθετα, σε μια δημόσια ομιλία, θα λάβουμε υπόψη τους παρόντες και έτσι θα αποφύγουμε τις κοινές λέξεις και θα ακολουθήσουμε την εκλεπτυσμένη και λόγια γλώσσα. Γιατί όπως με τη λόγια γλώσσα γελούν οι άνθρωποι του λαού, το ίδιο κάνουν και με τη γλώσσα του λαού οι λόγιοι.»

³² Με ουσιαστικοποίηση του επιθέτου *καλαμαρίστικος* με τη διαδικασία της μετατροπής.

χρήσιμη τόσο στη διαχρονική –εφόσον πρόκειται για νεολογική σημασία– όσο και στη συγχρονική εξέταση της ελληνικής. Η συγκεκριμένη νεοτερική σημασία προϋποθέτει γλωσσικές και κοινωνικές μεταβολές, δηλ. την επαφή γλωσσών και πολιτισμών. Ειδικότερα, η σημασιολογική αυτή αλλαγή προϋποθέτει τη σχέση της ελληνικής με τη γαλλική καθώς και τις πολιτιστικές επιδράσεις του γαλλικού πολιτισμού στο σύστημα της κοινωνικής ευγένειας της ελληνικής κοινωνίας. Μοχλός της σημασιολογικής αυτής αλλαγής είναι νεοέλληνες άρρενες ομιλητές που δεν ανήκουν στην αστική τάξη, οι οποίοι μέσω του χιούμορ και της ειρωνείας, ελέγχοντας την ξενόφερτη συμπεριφορά των αστών, εισάγουν στον προφορικό λόγο τους τη νεοτερική μη κυριολεκτική σημασία. Οι ομιλητές αυτοί όχι μόνο στηρίζονται στη γνώση του γλωσσικού συστήματος, αλλά τολμούν να εκφράσουν τη στάση τους απέναντι στην κοινωνική πραγματικότητα, από τη στιγμή που διάκεινται αρνητικά προς την ξενόφερτη κοινωνική ευγένεια που υιοθέτησε η αστική τάξη. Προχωρώντας ένα βήμα παραπέρα οι ομιλητές αυτοί αξιολογούν αρνητικά την αστική ευγένεια, υιοθετώντας μια λανθάνουσα στρατηγική αξιολόγησης, αφού δηλώνουν μέσω της ειρωνείας τι θεωρούν ασύμβατη κατάσταση, μη αναμενόμενη και αποκλίνουσα σύμφωνα με την ιδεολογία τους.

Και οι ακροατές δεν εκλαμβάνουν ως λαθεμένα τα εκφωνήματα με τη νεοτερική σημασία, αλλά ορθά τα ερμηνεύουν με τη στρατηγική της συνυποδηλωτικής αντιστροφής ως ειρωνικά εκφωνήματα. Συνεπώς η αντίδρασή τους είναι αποφασιστικής σημασίας. Τέλος η γενίκευση της χρήσης της νεοτερικής σημασίας δηλώνει την κωδικοποίησή της στη ΝΕ, δηλ. την υιοθέτησή της από τους ομιλητές, και την προσχώρηση του ευρέος κοινού στην αξιολόγηση αυτή.

Βιβλιογραφία

- Αναστασιάδη-Συμεωνίδη, Άννα. 1992. “Η νεοελληνική παραγωγή κατά το μοντέλο της D. Corbin.” *Μελέτες για την ελληνική γλώσσα* 13:505-526.
- Αναστασιάδη-Συμεωνίδη, Άννα. 1994. *Νεολογικός δανεισμός της νεοελληνικής. Άμεσα δάνεια από τη γαλλική και αγγλοαμερικανική. Μορφοφωνολογική ανάλυση. Θεσσαλονίκη.*
- Αναστασιάδη-Συμεωνίδη, Άννα. 2017. “Τα επαγγελματικά ουσιαστικά: ονομασιοκεντρική και σημασιοκεντρική προσέγγιση.” *Μελέτες για την ελληνική γλώσσα* 37:69-82.
- Αναστασιάδη-Συμεωνίδη, Άννα και Ελένη Βλέτση. 2009. “Ψευδόφιλες μονάδες: οι διαχρονικοί άσπονδοι φίλοι στην ελληνική.” Στο Η διδασκαλία της ελληνικής γλώσσας (ως πρώτης/μητρικής, δεύτερης/ξένης), Πανεπιστήμιο Δυτικής Μακεδονίας, Τμήμα Νηπιαγωγών, Νυμφαίο 4/9/09 <http://linguistics.nured.uowm.gr/Nimfeo2009/praktika/>
- Αναστασιάδη-Συμεωνίδη, Άννα και Αγγελική Ευθυμίου και Ασημάκης Φλιάτουρας. 2012. “Τα ουσιαστικοποιημένα επίθετα της νέας ελληνικής.” *Μελέτες για την ελληνική γλώσσα* 32:38-51.
- Αναστασιάδη-Συμεωνίδη, Άννα και Ασημάκης Φλιάτουρας. 2019. “Το λόγιο επίπεδο της σύγχρονης Νέας Ελληνικής: Συγχρονικές και διαχρονικές τάσεις.” Στο Ασημάκης Φλιάτουρας και Άννα Αναστασιάδη-Συμεωνίδη (επιμ.), Το λόγιο επίπεδο στη σύγχρονη Νέα Ελληνική. Θεωρία-Ιστορία-Εφαρμογή, Από τον *οίκο* στο *σπίτι* και *τανάπαλιν...*, Αθήνα: Πατάκης, 15-56.
- Attardo, Salvatore. 2001. *Humorous Texts: A semantic and pragmatic analysis.* Berlin-New York: Mouton de Gruyter.

- Βαλούκος, Στάθης. 1985. “Η φαρσοκωμωδία και το ελληνικό χιούμορ.” *Διαβάζω* 124:25-32.
- Carter, Ronald. 2004. *Language and Creativity. The Art of Common Talk*. London: Routledge.
- Γιαγκουλλής, Κωνσταντίνος. 2014. *Θησαυρός της μεσαιωνικής και νεότερης κυπριακής διαλέκτου*, Λευκωσία: Βιβλιοθήκη Κυπρίων λαϊκών ποιητών, αρ. 74.
- Γούτσος, Διονύσης. 2003. “Σώμα ελληνικών κειμένων: Σχεδιασμός και υλοποίηση.” Στο Πρακτικά του 6^{ου} Διεθνούς Συνεδρίου Ελληνικής Γλωσσολογίας, Πανεπιστήμιο Κρήτης. Διαθέσιμο στο: <http://www.philology.uoc.gr/conferences/6thICGL/gr.htm>
- Δελβερούδη, Ελίζα-Αννα. 2004. *Οι νέοι στις κωμωδίες του ελληνικού κινηματογράφου – 1948 – 1974*. Ιστορικό Αρχείο Ελληνικής Νεολαίας Γενικής Γραμματείας Νέας Γενιάς 40, Αθήνα: Κέντρο Νεοελληνικών Ερευνών Ε.Ι.Ε.
- Galisson, Robert. 1987. “ Accéder à la culture partagée par l’entremise des mots à C.C.P. ” *Études de Linguistique Appliquée* 67:119-140.
- Georgakopoulou, Alexandra. 2000. “On the Sociolinguistics of Popular Films: Funny Characters, Funny Voices.” *Journal of Modern Greek Studies* 18(1):119-133.
- Guilbert, Louis. 1975. *La créativité lexicale*, Paris : Larousse.
- Κακριδή-Ferrari, Μάρω. 2007. “Στάσεις απέναντι στη γλώσσα.” Στο Αναστάσιος-Φοίβος Χριστίδης και Μαρία Θεοδωροπούλου (επιμ.), *Θέματα Ιστορίας της ελληνικής γλώσσας*. Πύλη για την ελληνική γλώσσα, 8 σελίδες (http://www.greek-language.gr/greekLang/studies/history/thema_03/index.html)
- Karogianni, Eleni. 2011a. “Graded salience effects on irony production and interpretation.” Στο Kasia Jaszczolt and K. Allan (επιμ.), *Salience and Defaults in Utterance Processing*, 53-80. Berlin: Mouton de Gruyter.
- Karogianni, Eleni. 2011b. “Irony via “surrealism.”” Στο Marta Dynel (επιμ.), *The Pragmatics of Humor across Discourse Domains*, 51-68. Amsterdam: John Benjamins.
- Κωστίου, Κατερίνα. 2002. *Η ποιητική της ανατροπής. Σάτιρα ειρωνεία παρωδία χιούμορ*. Αθήνα: Νεφέλη.
- Λεξικό της Κοινής Νέας Ελληνικής (ΛΚΝ). 1998. Θεσσαλονίκη: Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών.
- Μοσχονάς, Σπύρος. 2005. *Ιδεολογία και γλώσσα*. Αθήνα: Πατάκης.
- Μπαμπινιώτης, Γεώργιος. 1998. *Λεξικό της Νέας Ελληνικής Γλώσσας (ΛΝΕΓ)*. Αθήνα: Κέντρο Λεξικολογίας.
- Ραφαηλίδης, Βασίλης. 1985. “Η γέννηση του χιούμορ από το πνεύμα του αστείου.” *Διαβάζω* 124:16-19.
- Rampton, Ben. 1995. *Crossing: Language and Ethnicity among Adolescents*. London: Longman.
- Σαββίδου, Παρασκευή. 2012. “Το επίθημα -ιστικ(ος) στη νέα ελληνική: ανάλυση με τη χρήση ηλεκτρονικών σωμάτων κειμένων.” Στο *Μελέτες για την ελληνική γλώσσα* 32:416-427.
- Σετάτος, Μιχάλης. 2001. “Η σημασιακή αλλαγή.” Στο Αναστάσιος-Φοίβος Χριστίδης (επιμ.), *Ιστορία της ελληνικής γλώσσας: Από τις αρχές έως την ύστερη αρχαιότητα*, 495-501. Θεσσαλονίκη: ΚΕΓ και ΙΝΣ.
- Tristram, Hildegard. 2007. “Why don’t the English speak Welsh?” Στο Nick Higham (επιμ.): *Britons in Anglo-Saxon England, 192–214*. Manchester Centre for Anglo-Saxon Studies 7, Woodbridge: Boydell Press.
- Τσάκωνα, Βίλλυ. 2013. *Η κοινωνιογλωσσολογία του χιούμορ. Θεωρία, λειτουργίες και διδασκαλία*. Αθήνα: εκδ. Γρηγόρη.

- Τσαντσάνογλου, Κυριάκος. 1999. “Αττικισμός και αντιαττικισμός.” Στο Μιχάλης Κοπιδάκης (επιμ.), *Ιστορία της ελληνικής γλώσσας*, 114-115. Αθήνα: Ελληνικό Λογοτεχνικό και Ιστορικό Αρχείο.
- Φαρακλού, Ιωάννα. 2000. *Ειρωνεία και πραγματολογική θεωρία*. Διδακτορική διατριβή, ΑΠΘ.
- Φραγκάκη, Γεωργία. (2010). *Ο Αξιολογικός Ρόλος του Επιθέτου και η Χρήση του ως δείκτη Ιδεολογίας. Μελέτη Βασισμένη σε Σώματα Κειμένων Δημοσιογραφικού Λόγου*. Διδακτορική διατριβή, Εθνικό και Καποδιστριακό: Πανεπιστήμιο Αθηνών.
- Χρηστικό Λεξικό της Νεοελληνικής Γλώσσας (ΧΑΝΕΓ)*. 2014. (Συντ. και Επιμ.: Χριστόφορος Χαραλαμπίδης). Αθήνα: Ακαδημία Αθηνών και Εθνικό Τυπογραφείο.
- Van Dijk, Teun. 2006. “Ideology and discourse analysis.” *Journal of Political Ideologies* 11/2:115-140.
- Vennemann, Theo. 1995. “Etymologische Beziehungen im Alten Europa.” Στο *Der Ginkgo Baum*, 203–97. *Germanistisches Jahrbuch für Nordeuropa* 13, Helsinki; repr. in *Europa Vasconica – Europa Semitica*, ed. Patrizia Noel Aziz Hanna (Berlin, 2003).